

ԼԵՆԻՆԱԿԱՆԻ ՏԵՂԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ
ԱՐՋԵՍՏԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԱՐՏԵԼՆԵՐԸ

Քաղաքացիական պատերազմում բոլշևիկների տարած հաղթանակը և Ռուսական կայսրության կիսանկախ և անկախ վիճակում գտնվող ծայրամասային մահանգների, ու երկրամասերի վրա հսկողության հաստատումը շրջադարձային նշանակություն ունեավ տարվող «ռազմական կոմունիզմի» ճակատագրի վրա: Կուսակցության X համագումարը (1921թ. մարտ) որոշում ընդունեց հրաժարվել ռազմական կոմունիզմի քաղաքականությունից և անցում կատարել նոր տնտեսական քաղաքականության (ՆՏԶ), որի արդյունքում տեղի ունեցավ բնակչության շերտավորման նոր գործընթաց. խիստ նվազեց չքավորների և ավելացավ միջակ գյուղացիների ու բանվորների թիվը:

Նորաստեղծ Խորհրդային Հայաստանի իշխանությունների մտտեցումը նոր տնտեսական քաղաքականության իրականացմանը միատեսակ չէր: Հանրապետության ղեկավարությունում գոյություն ուներ տնտեսական քաղաքականության իրականացման երկու ուղղություն. ոմանք (Ա. Նուրիջանյան, Հ. Կոստանյան և այլք) ռազմական կոմունիզմի իրականացման կողմնակիցներն էին, իսկ մյուսները՝ նոր տնտեսական քաղաքականության (Ս. Կասյան, Ա. Մռավյան, Ալ. Մյաննիկյան, Ս. Լուկաշին և այլք): 1920թ. դեկտեմբերի 9-ին Հայիեղկոմի նախագահ Ս. Կասյանը Երևանում կայացած կոմունիստների ժողովում «Ընթացիկ մտնեմոի մասին» զեկուցման մեջ, անդրադառնալով հանրապետության տնտեսական խնդիրներին, նշում էր. «Հայաստանը գլխավորապես գյուղացիական մանր տնտեսության մի երկիր է, և տնտեսական քաղաքականությունը երբեք չի կարելի միակերպ անցկացնել ամբողջ երկրում»:¹

Անցումը նոր տնտեսական քաղաքականության հանրապետությունում սկսվեց 1921թ. գարնանը՝ համընկնելով Ռուսաստանում ՆՏԶ-ին անցմանը: Ընդունված ղեկընտնեքը և որոշումները պարենհարկի մասին նյութական շահագրգռություն էին տալիս գյուղացուն և մյուս արտադրողներին՝ ազատորեն տնօրինելու արտադրանքը և վաճառքը: Նոր տնտեսական քաղաքականության գլխավոր խնդիրն էր թուլացնել բնակչության սոցիալական լարվածությունը, իսկ նպատակը՝ ամրապնդել խորհրդային իշխանության սոցիալական բազան: Հայաստանի իշխանությունների նպատակն էր կանգնեցնել տնտեսության անկումը, դուրս գալ ճգնաժամից և վերականգնել տնտեսությունը՝ բարենպաստ պայմաններ ապահովելով սոցիալիստական հասարակության կառուցման համար:

Նոր տնտեսական քաղաքականության կիրառումը Հայաստանում շրջադարձային նշանակություն ունեցավ Ալեքսանդրապոլ-Լենինականի արդյունաբերության և արհեստագործության զարգացման վրա: Քաղաքում արդյունաբերության զարգացումը սկսվեց տեղական արդյունաբերության հենքի վրա: Հայտնի է, որ սկզբնական շրջանում Լենինականի արդյունաբերությունը չէր կարող գոյատևել պետական բյուջեի հաշվին, անհրաժեշտ էր նաև ներգրավել մասնավոր կապիտալը: Դրանով էր պայմանավորված ՆՏԶ-ի անցման առաջին տարիներին տրեստների և սինդիկատների կազմավորումը: Տրեստները միանման ապրանքներ արտադրող միավորված ձեռնարկություններ էին, որոնք պետության կողմից ստացան տնտեսական և ֆինանսական անկախություն և իրավունք ունեին տպելու երկարատև պարտատոմսեր: Տրեստները պարտավոր էին եկամտի 20%-ը ուղղել պահուստային

¹ Կ. Ս ա ղ ա ղ յ ա ն, Հայաստանում ռազմական կոմունիզմի կիրառման պատմությունից, Լրաբեր հասարակական գիտությունների (12), Եր., 1987, էջ 13:

կապիտալ ձևավորելուն, որը նպաստում էր արտադրության ընդլայնմանը և տնտեսական վնասների վերացմանը: Եկամտի չափից էր կախված տրեստներում աշխատողների աշխատավարձի և պարգևատրումների չափը: Մինդիկատները տրեստների միավորումն էր կամավոր հիմունքներով: 1922թ. ԽՍՀՄ-ում տրեստների 80%-ը սինդիկատացվել էին, և դրանց թիվը 1928թ. հասել էր 23-ի:² Լենինականում հիմնադրված առաջին տրեստներից էր «Արարատ» տրեստի Լենինականի բաժանմունքը: Այդ ձեռնարկությունում սպիրտ էին ստանում շաքարի ճակնդեղի հումքից, և 1935թ. արդեն արտադրել էին 3,0 հազար հեկալիտր գինի և 4,1 հազար հեկալիտր օղի:³

1923թ. Լենինական քաղաքի համար որոշակի նշանակություն ունեցող 35 արդյունաբերական ձեռնարկություն էր գտնվում քաղաքային խորհրդի գործադիր կոմիտեի տրամադրության տակ: Այդ ձեռնարկություններում աշխատում էին 311 բանվորներ: Իսկ մասնավոր ձեռնարկություններից գործում էին մեկ ձուլարան, կրի երկու, աղյուսի մեկ և օճառի մի քանի մանր գործարաններ, ջրաղացներ, ձիթհաններ: Քաղաքի մնացած արտադրական գործունեությունը կենտրոնացված էր արհեստանոցներում, որոնք 1923թ. շուրջ 270-ն էին: Դրանցում աշխատել է 521 մարդ:⁴

1940-ական թվականներին Լենինականի արդյունաբերական ձեռնարկություններից 8-ը ունեին միութենական, 14-ը՝ հանրապետական և 18-ը՝ տեղական նշանակություն (4 տեղական արդյունաբերական և 14 կոոպերատիվ արդյունաբերական ձեռնարկություններ):

Աղյուսակ 1.

Լենինականի արդյունաբերական ձեռնարկություններն ըստ նշանակության

Միութենական նշանակության ձեռնարկություններ	Հանրապետական նշանակության ձեռնարկություններ	Տեղական արդյունաբերական ձեռնարկություններ	Կոոպերատիվ արդյունաբերական ձեռնարկություններ
<ol style="list-style-type: none"> 1. Տեքստիլ կոմբինատ 2. Մանվածքային ֆաբրիկա 3. Գուլպա-տրիկոտաժի ֆաբրիկա 4. Հեծանիվի գործարան 5. Լենգէս 6. Զինատ 7. Էլեկտրասաղաց 8. Շանշին 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Կարի ֆաբրիկա 2. Կոշիկի ֆաբրիկա 3. Մսի պահածոների կոմբինատ 4. Կաթի գործարան 5. Հացի N1 գործարան 6. Հացի N2 գործարան 7. Հրուշակեղենի ֆաբրիկա 8. Գարեջրի գործարան 9. Լինոնադի գործարան 10. Հանքվարչություն 11. Հրակայուն աղյուսի գործարան 12. Մեխանիկական գործարան 13. Դարբնոցա-մանիչային գործարան 14. Տպարան 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Արդկոմբինատ 2. Կահույքի ֆաբրիկա 3. Վերականգման կոմբինատ 4. Ապակու կոմբինատ 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Լենինականի հանքվարչություն 2. Լենկոշ 3. Շահունյանի անվան կոշիկի արտել 4. «Կարմիր նոյեմբեր» փայտամշակման ձեռնարկություն 5. Գորգագործարան 6. Շիրակ կոմբինատ 7. Մննդի արտել 8. Քարհանք վարչություն 9. Բազմարդ 10. Տրիկոտաժ արտել 11. Կենցաղ արտել 12. Փոստ արտել 13. Խուլ-համբերի արտել 14. Կույրերի արտել

Սույն հոդվածի նպատակն է ներկայացնել Լենինականի տեղական արդյունաբերական և կոոպերատիվ արդյունաբերական ձեռնարկությունների սոցիալ-տնտես-

² Կ. Մ ա ղ ա ղ յ ա ն, Հայաստանում ռազմական կոմունիզմի կիրառման պատմությունից, Լրաբեր հասարակական գիտությունների (12), Եր., 1987, էջ 15:

³ Տե՛ս Հ Ա Ա Շ Ի Ր ա կ ի մ ար զ ա յ ի ն բ ա ժ ա ն ո ւ ն ք , (այսուհետև՝ ՀԱԱ ՇԱԲ), ֆ. 9, գ. 1, գ. 162, թ. 65:

⁴ Կ. Կ ռ զ մ յ ա ն, Լենինական, 1957, էջ 46:

ասկան վիճակը: 1920-ական թվականներին Լենինականի ղեկավարները լուրջ աշխատանքներ տարան գործող արհեստանոցների կոոպերացման ուղղությամբ, և արդյունքում ստեղծվեցին արհեստագործական արտելներ, իսկ արդեն 1940-50-ական թթ. միավորվելով՝ արտելները վերածվեցին խոշոր արդյունաբերական ձեռնարկությունների:

ԽՍՀՄ-ում տնտեսական վիճակի բարելավումից հետո առաջ քաշվեց երկրի ինդուստրացման հարցը: Այդ մասին համապատասխան որոշում ընդունվեց 1925 թվականին՝ ՀամԿ(բ)Կ 14-րդ համագումարում: Ինդուստրացում նշանակում էր ստեղծել արդյունաբերական ճյուղեր, երկաթուղիներ, հասնել նրան, որ տնտեսության մեջ իշխող դառնար արդյունաբերությունը: Արդյունաբերականացումն ուղեկցվել է եկեղեցիների ու վանքերի հարստության բռնագրավումով: Արդյունաբերությունը զարգացնելու համար երկրից արտահանվում էին ցորեն, անտառանյութ և բնական այլ հարստություններ: Ինդուստրացման տարիներին Լենինականը դարձավ Հայաստանի տեքստիլ արդյունաբերության զարգացման գլխավոր կենտրոնը: Առաջին հնգամյակում՝ 1928-1932թթ., Հայաստանում շահագործման հանձնվեցին 18, իսկ երկրորդում (1933-1937թթ.) 26 արդյունաբերական ձեռնարկություններ: Արդյունաբերականացման արդյունքում 1928-1940թթ. բանվորների թիվն ավելացավ 4,5 անգամ՝ հասնելով 92,4 հազարի:

Սկզբնական շրջանում քաղաքի տնտեսության զարգացման մեջ կարևոր տեղ է զբաղեցրել տեղական արդյունաբերությունը: Լենինականի Տեղարդը (տեղական արդյունաբերություն) հիմնադրվել է 1921 թվականին՝ որպես քաղաքային խորհրդի տեղական արդյունաբերության բաժին: Հետագա տարիներին այն անվանափոխվել և վերակազմավորվել է: 1920-ական թվականներին քաղաքային իշխանությունները ձգտել են քաղաքի Տեղարդի համար ձեռք բերել այնպիսի կարգավիճակ, որպեսզի հնարավորություն ունենա արտասահմանյան երկրներից առանց մաքսի սարքավորումներ ներկրել: 1926թ. հունվարի 27-ի ՀԽՍՀ Ժողովրդական կոմիսարների խորհուրդը խնդրեց Անդրկովկասի ժողովխորհին՝ նման իրավասություն տալ Լենինականի Տեղարդին:⁵ Տեղարդը միավորում էր քաղաքի հետևյալ ձեռնարկությունները՝ Գարեջրի, Սեխանիկական, Տոմետի և Կրի գործարանները, Մարմաշենի և Չերքեզի ձորի քարհանքերը, Հրուշակեղենի և Փայտամշակման ֆաբրիկաները, Տպարանը:⁶ Տեղարդի ձեռնարկությունները տնտեսական ամուր կապեր էին հաստատել Հարավային Կովկասի մի շարք ձեռնարկությունների՝ մասնավորապես, «Հայբամբակի», «Նավթսինդիկատի», «Պրոդսինդիկատի», Վրաստանի Կարմիր Խաչի, Նախիջևանի աղյուսի գործարանի, «Մետաղտրեստի» և այլ ձեռնարկությունների հետ:⁷

Լենինականի Տեղարդի կարևոր ձեռնարկություններից է եղել Փայտամշակման ֆաբրիկան: 1930-ական թվականներին փայտամշակումը Լենինականում արդեն կայացած ճյուղ էր: Քաղաքում գործում էին փայտամշակման երկու ձեռնարկություն՝ Լենինականի փայտամշակման ֆաբրիկան և «Կարմիր նոյեմբեր» փայտամշակման արտելը: Ֆաբրիկայում արտադրվում էին պահարաններ, գրասպահարաններ, տարբեր տեսակի գրասեղաններ, ամսագրային սեղաններ, բացովի ճաշասեղաններ, խոհանոցային պահարաններ, աթոռներ: Արտադրված ապրանքատեսակները սպառվել են ոչ միայն ներքին, այլև արտաքին շուկայում: 1934 թվականի չորրորդ եռամսյակում ֆաբրիկայում արտադրվել է 38 սայլ, 37 պահարան, 19 գրասեղան, 75 աշակերտական մատարան, 1500 աթոռ, 25 թախտ, 25 գրասպահարան, 25 մահճասեղան, 100 ճաշասեղան:⁸ Չեռնարկությունը ունեցել է

⁵ ՀՄՄ ՇՄԲ, ֆ. 7, ց. 1, գ. 9, թ. 1:

⁶ Նույն տեղում, գ. 57, թ. 7:

⁷ Նույն տեղում, գ. 19, թ. 7-19]:

⁸ Նույն տեղում, գ. 92, թ. 1:

փայտաստղոցման, մեխանիկական, հավաքման, ներկման և փականագործական արտադրամասեր: 1930-ական թվականներին քաղաքի փայտամշակման ֆաբրիկայում աշխատողների թիվն արդեն անցնում էր հարյուրից,⁹ իսկ 1940թ. աշխատողների թիվը հասել է 162-ի, որոնցից բանվորներ էին 95-ը, ինժեներատեխնիկական աշխատողներ՝ 10-ը, ծառայողներ՝ 17-ը, կրտսեր աշխատակազմ՝ 12 և աշակերտներին՝ 28: Ամենաբարձր աշխատավարձը ձեռնարկությունում ինժեներ-տեխնիկներինն էր՝ տարեկան միջինը 6540 ռուբլի, ապա ծառայողներինը՝ համապատասխանաբար 4200 ռուբլի և բանվորներինը՝ 3434 ռուբլի: Ամենաքիչ վարձատրվել են աշակերտները՝ տարեկան միջինը 821 ռուբլի:¹⁰ 1939թ. Փայտամշակման ֆաբրիկայում սոցիալիստական մրցության մեջ ընդգրկված էին բանվորների 82%-ը, մեխանիկական գործարանում՝ 79.3, մսի պահածոների կոմբինատում՝ 69.2, կոշիկի ֆաբրիկայում՝ 66.7, կարի ֆաբրիկայում՝ 65.7, հացի գործարանում՝ 43.6 %-ը:¹¹

Լենինականի Տեղարդի ենթակայության տակ գտնվող մյուս ձեռնարկությունը՝ Տոմետի գործարանը շահագործման է հանձնվել 1926 թվականին: Սկզբնական շրջանում գործարանն ունեցել է 12 բանվոր:¹² Գործարանում աշխատել են տոմետագործներ, բետոնագործներ և խեցեգործներ: Գործարանն արտադրել է տոմետե սալիկներ, աստիճաններ, բետոնյա խողովակներ, պեմզաբլոկներ, կավե խողովակներ, մարսեյան տիպի կոմբինդրներ, կարմիր աղյուս և այլ ապրանքատեսակներ: Տոմետի արտադրության համար որպես հումք օգտագործվել են ավազ, կավ, խիճ, երկաթ, պեմզա, կապար, ստեարին (ճարպանյութ), ներկեր, սկիալիդար և այլն:¹³ Գործարանում արտադրված ապրանքներն առաքվել են հանրապետության տարբեր բնակավայրեր: Այսպես, 1940 թվականին Երևանի կոմունալ տնտեսության ծառայությունը տոմետի գործարանին պատվիրել է արտադրել 100 քառակուսի սաժեն (մեկ սաժենը հավասար է 2,13 մ) նախշով և նույնքան առանց նախշի տոմետի սալիկներ:¹⁴

200-ական թթ Լենինականի արդյունաբերության զարգացման նոր ճյուղերից էր կրի արտադրությունը: 1926թ. հոկտեմբերի 22-ի Լենինականի ավերիչ երկրաշարժից հետո վերականգնողական աշխատանքների նպատակով որոշվեց շահագործել Ջաջուռի կրի հանքերը: 1927թ. մարտի 3-ի Լենինականի գավառային գործադիր կոմիտեի նիստում լսեցին ճարտարապետ Ն.Շաֆֆի զեկույցը Ջաջուռի կայարանի մոտ կրի գործարան կառուցելու մասին: Գավառային գործկոմի նիստում որոշվեց համաձայնություն տալ կրի գործարան կառուցելու՝ ճարտարապետի կողմից ներկայացված նախագծին, որն իրականություն դարձավ նույն տարվա աշնանը և սկսեց արտադրել օրական միջինը 50տ կիր:¹⁵

Լենինականի արդյունաբերության զարգացման ավանդական ճյուղերից մեկի՝ օճառի արտադրության ծավալները խորհրդային տարիներին զգալիորեն ընդլայնվեցին: Լենինականի քաղաքով կոմիտեի որոշմամբ Ծատուրյանների պետականացված օճառի նախկին գործարանը մինչև Առաջին աշխարհամարտը տարեկան միջինը 24տ օճառ էր արտադրում: 1924թ., ստանալով նոր սարքավորումներ, պետականացված գործարանը տարեցտարի կտրուկ ավելացնում է օճառի արտադրության ծավալները. 1924-1925 տնտեսական տարում արտադրված 288 տոննայի դիմաց՝ 1926-1927թթ.՝

⁹ Նույն տեղում, թ. 4-7:

¹⁰ ՀՍՍ ՇՄԲ, Ֆ. 7, ց. 1, գ. 94, թ. 2:

¹¹ Կ. Կ ռ զ մ յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 72:

¹² Նույն տեղում, էջ 45:

¹³ ՀՍՍ ՇՄԲ, Ֆ. 7, ց. 1, գ. 99, թ. 1:

¹⁴ Նույն տեղում, գ. 3, թ. 42:

¹⁵ Նույն տեղում, գ. 67, թ. 10:

480տ օճառ:¹⁶ Երկրորդ աշխարհամարտից հետո օճառի արտադրությունը նկատելիորեն պակասեց:

Լենինականի Տեղարդի ենթակայության տակ գտնվող մյուս կարևոր ձեռնարկությունը Մեխանիկական գործարանն էր, որը հիմք դրեց հետագայում մեքենաշինության զարգացմանը քաղաքում: Մեխանիկական գործարանը շահագործման հանձնվեց 1924թ., ուներ ձուլման, փականագործական, խառատի ցեխեր և դարբնոց: Գործարանի համախառն արտադրանքի ծավալը 1924-1925 տնտեսական տարում հասավ 20 հազար, իսկ 1926-1927 թթ.՝ 50 հազար ռուբլու:¹⁷ Գործարանի արտադրական պրոցեսների որոշ մասը մեքենայացվեց հայրենական սարքավորումների տեղադրման շնորհիվ:¹⁸

Մեխանիկական գործարանում արտադրվել են գյուղատնտեսական գործիքներ, պահեստամասեր և սարքավորումներ Տեքստիլ և Մանվածքային ֆաբրիկաների համար: 1930-ական թվականներին Մեխանիկական գործարանում արտադրվել են քրոմապատ մանկական մահճակալներ, փայտատուցման, պեմզաբլոկ արտադրող սարքավորումներ, ցնցուղներ, կշռաքարեր: 1935թ. Մեխանիկական գործարանում աշխատողների թիվը եղել է 133 մարդ: Ստորև աղյուսակով ներկայացված են 1934-1936թթ. Մեխանիկական գործարանում աշխատողների թվի շարժընթացը և մասնագիտական կազմը:¹⁹

Աղյուսակ 2.

Լենինականի մեխանիկական գործարանի աշխատողների թվի շարժընթացը

	1934թ.	1935թ.	1936թ.
<i>բարձր որակավորման աշխատողներ այդ թվում՝</i>	12	10	17
դարբին	3	1	4
խառատ	2	2	4
ձուլող	2	2	3
փականագործ	4	4	5
կադասպարագործ	1	1	1
<i>միջին որակավորման աշխատողներ</i>	17	17	27
դարբին	1	1	6
խառատ	4	4	5
ձուլող	4	4	5
փականագործ	7	7	10
կադասպարագործ	1	1	1
<i>միջինից ցածր որակավորման աշխատողներ</i>	31	31	43
դարբին	7	7	7
խառատ	6	6	6
ձուլող	8	8	12
փականագործ	8	8	8

¹⁶ Կ. Կ ռ զ մ ռ յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 45:

¹⁷ Նույնը:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 61:

¹⁹ ՀԱՍ ՇՄԲ, Ժ. 7, ց. 1, գ. 91, թ. 1-8:

կադասպարագործ	2	2	2
ցածր որակավորման աշխատողներ	23	6	8
Ընդամենը	83	64	95

Մեխանիկական գործարանն ունեցել է խառատագործական, փականագործական, օժանդակ արտադրամասեր, ձուլարան և դարբնոց: 1935թ. հոկտեմբերից Մեխանիկական գործարանում սկսվեց ստախանովյան շարժումը: Մկզբից գործարանում ստախանովականների թիվը չորսն էր, իսկ 1936թ. նրանց թիվը հասավ 30-ի: Աշխատանքի արտադրությունը բարձրացնելու համար կազմակերպվում էին սոցիալիստական մրցություններ: Դրան մասնակցելու համար կնքվում էին պայմանագրեր: 1935-1936 տնտեսական տարում Մեխանիկական գործարանում աշխատանքի հարվածայինների թիվը 54 էր, իսկ ստախանովականներինը՝ 30-ը:²⁰ Երկրորդ աշխարհամարտի տարիներին գործարանի բանվորները պատրաստում էին զենքերի, իսկ գյուղատնտեսության համար՝ տրակտորների և այլ մեքենաների մասեր:

Լենինականի Տեղարդի հանքվարչության ենթակայության տակ էին գտնվում Մարմաշենի հանքերը, որտեղ արդյունահանվում էր պեմզա և դիատոմիտ: Արդյունահանված շինանյութը օգտագործվել է հիմնականում քաղաքային և գյուղական բնակարանաշինության մեջ: 1938թ. Մարմաշենի հանքում աշխատել է 27 մարդ, որոնցից 17-ը բանվոր, երկուսը՝ ինժեներ-տեխնիկներ, չորսը՝ ծառայողներ և երկուսը՝ աշակերտներ:²¹ Հանքում աշխատողների աշխատավարձը բավականին բարձր է եղել, 1939 թվականին տարեկան միջին աշխատավարձը կազմել է 4663 ռուբլի:²²

Լենինականի գարեջրի գործարանը հիմնադրվել է դեռ նախախորհրդային տարիներին՝ 1889-ին և եղել է Ծաղիկյանների սեփականությունը: Խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո՝ 1921թ., ազգայնացվել է: Գարեջրի գործարանում մինչև 1940թ. արտադրվել է ինչպես գարեջուր, այնպես էլ լիմոնադ: Արտադրանքը սպառվել է Հայաստանում և Անդրկովկասի մյուս հանրապետություններում: 1932թ. Գարեջրի գործարանը ձեռք է բերում արտասահմանյան մեքենասարքավորումներ՝ էպես բարելավելով իր արտադրանքի որակը:²³ Տարեցտարի ավելանում է արտադրության ծավալը: Այսպես, 1925-1926 ֆինանսական տարում արտադրվել է 20 հազար դույլ գարեջուր, 3333 փութ ածիկ, իսկ 1926-1927 ֆինանսական տարում՝ համապատասխանաբար 25 հազար դույլ գարեջուր և 4333 փութ ածիկ,²⁴ 1940թ.՝ 34 հազար դեկալիտր գարեջուր:²⁵ Նույն տարում գործարանում աշխատողների թիվը 78 մարդ էր, միջին տարեկան աշխատավարձը՝ 4000 ռուբլուց ավելի, ընդ որում, բանվորներինը՝ 3500 ռուբլի, ինժեներ-տեխնիկներինը՝ համապատասխանաբար՝ 7400, ծառայողներինը՝ 4600, աշակերտներինը՝ 2500 ռուբլի:²⁶ 1940թ. գործարանը ավելց 850 հազար ռուբլու արտադրանք:²⁷ 1930-ական թթ. Գարեջրի գործարանում արտադրվել են «Վիեննական», «Պլզենյան», «Սև թավշե»,²⁸ իսկ 1940թ.՝ «Ժիգուլկյան» և «Ուկրաինական» գարեջրի տեսակներ:²⁹

²⁰ ՀՍՍՀՍՐ, Ֆ. 7, ց. 1, գ. 91, ք. 1-8:
²¹ Նույն տեղում, գ. 98, ք. 3:
²² Նույն տեղում, գ. 98, ք. 3:
²³ Նույն տեղում, Ֆ. 25, ց. 1, գ. 4, ք. 2:
²⁴ Նույն տեղում, Ֆ. 7, ց. 1, գ. 3, ք. 35:
²⁵ Կ. Կոզմենյան, նշվ. աշխ., էջ 61:
²⁶ ՀՍՍՀՍՐ, Ֆ. 7, ց. 1, գ. 101, ք. 2:
²⁷ Կ. Կոզմենյան, նշվ. աշխ., էջ 61:
²⁸ ՀՍՍՀՍՐ, Ֆ. 7, ց. 1, գ. 88, ք. 2:
²⁹ Նույն տեղում, գ. 101, ք. 2:

Մինչև 1940թ. Լենինականում լինոնադ արտադրել են Գարեջրի գործարանում՝ արհեստագործական եղանակով և արտադրված լինոնադը չի համապատասխանել պահանջվող որակի պահանջներին: 1939թ. Լենինականում սկսեցին կառուցել Լինոնադի գործարանը, որի շինարարությունն ավարտվեց 1940թ.: Լինոնադի գործարանի սարքավորումները բերվել են Լենինգրադից: Նույն տարում գործարանում արտադրվել է 6000 հեկայիտը լինոնադ, որից 4500-ը՝ մրգային, 1300-ը՝ բարձր որակի, 200-ը՝ կվաս, իսկ համախառն արտադրանքը կազմել է 175,5 հազար ռուբլի:³⁰ 1935թ. Լենինականի գարեջրի գործարանում լինոնադի արտադրության մեջ զբաղված է եղել վեց մարդ,³¹ իսկ 1940թ. լինոնադի գործարանում աշխատել է 19 մարդ, որոնցից 12 բանվոր (2650 ռուբլի միջին տարեկան աշխատավարձով), ինժեներ-տեխնիկ՝ 2 (6500 ռուբլի), ծառայող՝ 1 (4400 ռուբլի), աշակերտ՝ 3 (1900 ռուբլի), վարորդ՝ 1(4000 ռուբլի):³²

Լենինականի Հրուշակեղենի ֆաբրիկան հիմնադրվել է 1929 թվականին: 1935թ. ֆաբրիկայում աշխատում էր 27 մարդ, որից 14-ը՝ բանվոր, 2-ը՝ ինժեներ-տեխնիկ, 3-ը՝ աշակերտ և 3-ը՝ ծառայող: Բանվորների տարեկան միջին աշխատավարձը եղել է 762 ռուբլի, աշակերտինը՝ 400, ծառայողինը՝ 2880 ռուբլի, ինժեներ տեխնիկինը՝ 4600: Արտադրել են մոմպաս, «Սկակալկա» տեսակի և թեյի պարսիմատներ, թխվածքաբլիթ, տորթ, բիսկվիթ, կարկանդակ, հայկական գաթա, շերտավոր գաթա՝ մրգե միջուկով, «Խեցգետնու վզիկ», «Կիս-կիս», «Բարբարիս», «Նուզա» տեսակի կոնֆետներ, շոկոլատ և այլն:³³

1961թ. Լենինականի Տեղարդը վերակազմավորվում և վերանվանվում է «Լենինականի կենցաղսպասարկման» վարչություն՝ ենթարկվելով ՀԽՍՀ կենցաղսպասարկման մինիստրությանը և քաղխորհրդի գործադիր կոմիտեին, իսկ 1971 թվականից վարչության լուծարմամբ ստեղծվում է «Լենինականի կենցաղսպասարկման» կոմբինատը: Կոմբինատի ենթակայության տակ են եղել կոշիկի անհատական պատվերների ֆաբրիկան, բնակարանների վերանորոգման գրասենյակը, կոմունալ ձեռնարկությունների կոմբինատը, հագուստի քիմմաքրման և ներկման ֆաբրիկան, բարի ծառայությունների կոմբինատը և այլ հաստատություններ:³⁴

Տեղական արդյունաբերությանը զուգահեռ՝ քաղաքում զարգացել է նաև արհեստագործությունը: Արհեստագործական ձեռնարկությունները խորհրդային տարիներին վերակազմավորվել և դարձել էին արհեստագործական արտելներ: Լենինականի իշխանությունները քաղաքի բնակչության կենցաղային վիճակը բարելավելու համար ըստ ամենայնի օժանդակել են արհեստագործական արտելների բացմանը: Արտելների կողքին գործել են մասնավոր արհեստավորական կրպակներ: Ի տարբերություն արդյունաբերական օբյեկտների, որոնք ազգայնացվեցին տնտեսության վերակազմման հենց սկզբնական փուլում (1921-1928թթ.), արհեստագործությունը և տնայնագործությունը կոռպորացվում էին կամավոր սկզբունքներով:³⁵ 1925-1932թթ. ընթացքում Լենինականում կոռպորացիայի արդյունքում՝ կազմակերպվեցին 16 արհեստագործական արտելներ՝ կարի, կոշիկի, պայտի և մեխի, բամբակյա գործվածքի, գորգագործության, մետաղամշակման փայտամշակման, շինանյութերի և այլն: Արհեստագործական արտելները որոշակի դեր խաղացին բնակչության կարիքները լայն սպառման առարկաներով ապահովելու

³⁰ Նույն տեղում, գ. 96, թ. 1:

³¹ Նույն տեղում, գ. 87, թ. 3:

³² Նույն տեղում, գ. 96, թ. 1:

³³ ՀՍՍ ՇՄԲ, Ֆ. 7, ց. 1, գ. 93, թ. 3-14:

³⁴ Նույն տեղում, Ֆ. 3, ց. 3, գ. 1, թ. 1:

³⁵ Կ. Մ ե դ ք ո ս յ ա ն, Արհեստավորական ավանդույթները և դրանց արտահայտությունները լենինականցիների կենցաղում, «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 6, Եր., 1974, էջ 206:

գործում: Այդ արտելները 1930թ. տվեցին 1, 1936թ.՝ 6, իսկ 1940թ.՝ արդեն 10 միլիոն ռուբլու համախառն արտադրանք:³⁶

Լենինականում գործող արտադրական արտելները 1930-ական թվականներին կարևոր տնտեսական նշանակություն ունեին: Դրանցից կարելի է առանձնացնել Լենկոշ արտելը, որը ունեցել է անհատական պատվերների ընդունման, թամբագործական, կոշիկի արտադրության, կոշիկների վերանորոգման արտադրամասեր: Տարբեր ճյուղերի արհեստների արտելների հետ մեկտեղ՝ ստեղծվում էին նաև համապատասխան միություններ, ինչպես՝ կարի (որն ընդգրկել է դերձակներին ու գլխարկ կարողներին), կոշկակարների, գորգագործների, մետաղագործների և այլ միություններ:³⁷ Լենկոշ արտելն ազգայնացվեց 1929-ին՝ միավորելով կոշիկի վերանորոգման, արտադրության արտելները ու թամբագործական արհեստանոցը: 1933թ. քաղաքի մի քանի արտելների արտադրական հզորությունը և գործունեությունը ներկայացված են աղյուսակ 3-ում, որը կազմվել է ՀԱԱ Շիրակի բաժանմունքի արխիվային նյութերի հիման վրա (ֆ.9,ց.1, գ.162, թ.65):

Աղյուսակ 3.

Լենինականի արհեստագործական արտելների սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշները

	Աշխատողների թիվը /մարդ/	Բանվորների թիվը /մարդ/	Համախառն ար- տաարժեքը /ռուբլի/ ծավառ	Մտացված մարտու- նեկամուտը/ռուբլի/	Արտադրված ապրանքատեսականին
Լենկոշ արտել, այդ թվում՝ Լենկոշի ան- հատական պատ- վերների բաժին	66 20	64 18	570641 108147	52958 8825	անհատական պատվերով արտադրել են կոշիկներ
Թամբագործական արհեստանոց	5	5	65390	6421	ձիակառքի և ձիու վրա օգ- տագործվող սարքավորման կոմպլեկտ 700 հատ, թամբ՝ 703, խամուք (լուծ)՝ 704*
Կոշիկի արտադրություն	37	37	124734	28841	կաշվե կոշիկ, ներքանի փո- խարինող, սպորտային կոշիկ, թաղիքե կոշիկներ
Կոշիկի վերանորոգ- ման արտադրամաս	4	4	72370	8871	վերանորոգվել է 4642 զույգ կոշիկ:
Դերձականոց	8	7	528800	1568	կանանց և տղամարդու համազգեստ
Լենկար արտել	29	29	271244	8028	կանանց շորեր
Լենկարարտելի դերձականոց	54	40	321685	9030	տաբատ, կանացի զգեստ- ներ, տղամարդու սպիտա- կեղեն, մասնագիտական հագուստ (սպեցովկա)
Ջաջուտի կրի գործարան	11	11	115200	-37242	արտադրվել է 3365տ կիր 117000ռուբլու արժողու- թյամբ, 1տ կիրի արժեքը՝ 34,7 ռուբլի
Լենինականի կարի գործատուն	538	484	1968200	238008	բամբակյա վերնազգեստ, տաբատ, պիջակ, կանացի զգեստ, երեխայի հագուստ

*մեկ լուծն արժեցել է 7 ռուբլի, մեկ թամբը՝ 52 ռուբլի:

³⁶ Կ. Կ ո զ մ ո յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 62:

³⁷ Կ. Մ ե ղ ք ո ս յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 207:

Լենինականի «Բազմարդյունաբերություն» արտելում արտադրել են կենցաղային նշանակության ապրանքներ, մետաղաքիթեղներ, դույլեր, թասեր, լողարաններ, մետաղե խողովակներ և օղակներ, էլեկտրական սալօջախների իրաններ, գոգաքիեր, թեյնիկներ, թավաներ, մանկական մահճակալներ, ինկուբատորներ (ճտահան մեքենաներ), վառարաններ ու կապարակնիքներ:³⁸ Իսկ «Բազմակոտայնություն» արտելում՝ գյուղգործիքներ, մանգաղներ, բահեր, շափաներ, երկաթե դռներ, ձիու պայտի գամեր, բանվորական երկարաճիտ կոշիկներ, մանկական մահճակալներ, զինվորական ապաստեղեն, դույլեր, պղնձե ամաններ ու վառարաններ:³⁹ Լենինականի «Գորգ» միության գորգագործական արտելում արտադրել են գորգեր, ուղեգորգեր, մեծ ջվալներ, ջեջիմ: Քաղաքի Չապակի անվան N 3 հասցագործ արտելում արտադրվել է ոչ միայն հացամթերք, այլ նաև յուղ, կարամել, գաթա, քաղցրաբլիթ, դավուրմա, բաստուրմա, սուջուխ, վարունգի թթու:⁴⁰ Միկոյանի անվան կարի արտելում անհատական պատվերների շնորհիվ կարել են տղամարդկանց և կանանց վերարկուներ, տղամարդկու, կանացի և մանկական կոստյումներ, բանկոններ, պիջակներ, կանանց շրջագգեստներ և մանկական վերնաշապիկներ, կանանց մնջագգեստներ և այլն:⁴¹ Քաղաքի արհեստագործական արտելները նաև ստացել են պետական պատվերներ:⁴²

1955թ. Լենինականի 17 արհեստագործական ձեռնարկություններում թողարկվել է 80 մլն ռուբլու արտադրանք: Նրանց տված արտադրանքը կազմում էր քաղաքի արդյունաբերական ձեռնարկությունների արտադրանքի 11 %-ը:⁴³

Այսպիսով, 1921-1950թթ. միջև ընկած ժամանակահատվածում Լենինականի տեղական արդյունաբերությունը և արհեստագործական արտելները ունեցել են կարևոր սոցիալ-տնտեսական նշանակություն: Քաղաքի արհեստները և տնայնագործությունը իրենց դրսևորումներն ունեցան տեղական արդյունաբերության և արհեստագործության մեջ: Հազարավոր լենինականցիներ զբաղված էին տեղական արդյունաբերական ձեռնարկություններում ու արհեստագործական արտելներում: Այդ ձեռնարկություններում արտադրված ապրանքներն սպառվել են ոչ միայն քաղաքում, այլև մեր հանրապետության բազմաթիվ բնակավայրերում, նաև նրա սահմաններից դուրս:

МЕСТНАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ И ПРОМЫСЛОВЫЕ АРТЕЛИ ЛЕНИНАКАНА

___ Резюме ___

___ А. Бояджян ___

Внедрение новой экономической политики в Армении имело переломное значение в улучшении потенциала и инфраструктуры промышленности и промыслов Ленинакана. В 1920-30гг. в развитии материальной продукции большую роль играли местная промышленность и ремесла. В этот период часть ремесленных предприятий переросла в промысловые артели, где работали от 10 до 100 человек.

В целях улучшения благосостояния местного населения городские власти способствовали созданию новых предприятий и развитию местной

³⁸ ՀԱՍՏԻՍՔ, Ֆ. 9, ց. 2, գ. 13, ք. 224:

³⁹ Նույն տեղում, գ. 1, գ. 13, ք. 216:

⁴⁰ Նույն տեղում, ք. 218:

⁴¹ ՀԱՍՏԻՍՔ, Ֆ. 9, ց. 1, գ. 13, ք. 229:

⁴² Կ. Մ ե ղ բ ու յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 210:

⁴³ ՀԱՍՏԻՍՔ, Ֆ. 9, ց. 1, գ. 13, ք. 232:

промышленности. Наряду с артелями существовали ларьки частных мастерских. Городские ремесленные мастерские выполняли не только частные заказы, но и государственные. В 1940-50гг. эти артели объединялись в крупные промышленные предприятия.